

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СЕЛА

Українське суспільство знаходиться на переломному етапі свого розвитку. Цей етап характеризується переоцінкою цінностей, критичним мисленням і подоланням того, що заважає подальшому руху вперед. Найвищим гуманістичним сенсом соціального розвитку стає утвердження відношення до людини як найвищої цінності буття.

Людина як мета розвитку, як критерій оцінки соціального процесу є гуманістичним ідеалом змін, що відбуваються у країні. Наближення до цього ідеалу пов'язано із гуманізацією життя суспільства, ядром якого є людина з її проблемами, потребами, інтересами.

Соціально-культурне середовище – це, перш за все, культурно-психологічний клімат, що створюється впливом однієї людини на іншу безпосередньо або ж опосередковано, а також за допомогою засобів матеріального, енергетичного та інформаційного впливів [5].

Соціально-культурне середовище – це:

- *економічне забезпечення* відповідно до виробленого суспільством або певною етнічною, соціальною групою еталону (житлом, їжею, одягом, іншими споживчими товарами);

- *громадянські свободи* (віросповідання, волевиявлення, пересування, місця проживання, рівність перед законом тощо), ступінь впевненості у завтрашньому дні (відсутність або наявність страху перед війною, іншим важким соціальним кризою, втратою роботи, втратою свободи, бандитським нападам, злочиством, захворюваннями, розпадом родини тощо);

- *моральні норми* спілкування та поведінки;

- *свободу самовираження*, зокрема трудової діяльності (максимальної віддачі сил та здібностей людям, суспільству з отриманням від них відповідної уваги);

- *вільне спілкування* з особами однієї етнічної групи та схожого культурного рівня, тобто створення та входження у еталонну для людини соціальну групу (із спільними інтересами, життєвими ідеалами, поведінкою, тощо);

- *користування культурними та матеріальними цінностями* (театрами, музеями, бібліотеками, товарами тощо) або усвідомлення забезпечення такої можливості;

- *доступність або усвідомлення доступності загальнодоступних місць відпочинку* (санаторіїв, пансіонатів тощо) або сезонної зміни типу житла (наприклад, квартири на садовий будиночок, або сільського будинку на туристичну палатку);

- *наявність сфери послуг* (відсутність або наявність черг, якості обслуговування тощо).

Зміни, що відбуваються в Україні: процеси формування громадянського

суспільства і правової держави, перехід до ринкової економіки, визнання людиною її прав і свобод – вищою цінністю визначають нові завдання розвитку в країні громадянської освіти на основі впровадження в педагогічний процес активних форм і методів навчання і виховання, що сприяють розвитку в учнів навичок вирішення проблем оточуючого співтовариства.

Проблемами громадянської освіти висвітлені у працях таких вітчизняних педагогів як Софія Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Макаренко та інші. Сучасний навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду особистості. Типовим явищем є відсутність готовності до сприйняття нової системи вимог, нового змісту освіти, самостійної інтелектуальної діяльності, зокрема, самостійного пошуку інформації, неготовність до навчання в нових соціальних та економічних умовах.

Становлення громадянина починається з усвідомлення себе особистістю з певними уявленнями про сучасне суспільство, політичний устрій, владу, уряд, політичні партії та рухи, що дає можливість бути активним й освіченим членом суспільства. Тому завданням громадянської освіти є формування світоглядних орієнтацій особистості, вироблення власної філософії життєдіяльності, самоідентифікація та самореалізація в економічній, соціальній, культурній, політико-правовій сфері, формування толерантності, полікультурності, гуманізму [4].

Ідеї громадянської освіти в сучасних умовах дедалі більше одержують підтримку педагогічної громадськості й учнівської молоді. Перебудови в суспільстві, утвердження демократичних цінностей потребують істотних змін світогляду, самооцінки, самоусвідомлення кожного громадянина. Провідна роль у вирішенні цих важливих завдань належить сучасному педагогу, рівень соціальної компетентності котрого (володіння знаннями суспільствознавчих галузей, закономірностей суспільного життя) є важливим чинником громадянського виховання учнів.

Громадянська освіта – це вимога теперішньої дійсності. Для формування її змісту варто змінити підходи до виховання нового покоління громадян України, спрямувати молодь на усвідомлення себе людьми високої правової культури з демократичними поглядами і переконаннями, людьми, які поважають загально визнані людські та суспільні цінності. Це можливо за допомогою рівня правових, політичних, економічних, культурологічних знань і вмінь, які вони мають здобути при вивченні спецкурсів суспільно-гуманітарного напрямку, які враховують зміст громадянської освіти.

Молодій демократичній державі, якою нині є Україна, для успішної розбудови повноцінного громадянського суспільства та авторитетного місця на міжнародній арені, потрібна не лише чітко продумана внутрішня і зовнішня політика уряду, а й свідома нація, що своїм вибором наблизить нашу Батьківщину до успіху. А свідомість нації і складається з таких чинників, як уміння особистості аналізувати ситуацію, навичок робити розрахунки на майбутнє, бажання бути в курсі політичних та економічних подій країни, її міждержавних зв'язків, у виборі правильного життєвого шляху. Якщо громадянин знає свої права, скажімо, на соціальну допомогу, освіту, житло,

пенсійне забезпечення, він тим самим не потрапить у скрутне становище, пов'язане саме із цими пластами суспільного життя. За нагоди він може довести свою правоту.

Саме тому розробка змісту громадянська освіта є на сьогодні однією з головних передумов формування світоглядних орієнтацій нового покоління громадян України, освічених у соціокультурній, політико-правовій сферах, готової до життя в суспільстві та підвищенню ефективності функціонування ЗНЗ сільської місцевості.

У 2000 року науковцями Інституту соціальної та політичної психології АПН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України розроблено концепції громадянської освіти та виховання, програмно-методичне забезпечення курсів з громадянської освіти для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, значної уваги надається позакласній роботі зі школярами, що має громадянознавче спрямування [4]. Створюються інформаційні центри у різних освітніх установах: школах, обласних та регіональних інститутах післядипломної педагогічної освіти, педагогічних університетах; розроблено та представлено орієнтовну програму курсу «Громадянська освіта» для учнів 9-11 класів ЗОШ, навчально-методичне забезпечення до курсу, видано навчальний посібник «Громадянська освіта» та книги для підготовки вчителів до викладання курсу [1].

Складний і суперечливий перехід України з однієї суспільно-економічної формації до іншої супроводжується труднощами не тільки матеріального характеру, але і деякими соціально-психологічними і моральними витратами. Росте розрив у рівні життя різних шарів населення, що спричиняє посилення соціальної напруженості, підвищення злочинності, насильства, тероризму та інших правопорушень. Усі ці негативні явища особливо болісно позначаються на молоді, у середовищі якої швидкими темпами поширюється жорстокість, насильство, бездуховність.

Подолання кризових явищ у молодіжному середовищі усе більше пов'язується з гуманізацією освіти, з посиленням морально-правової культури особистості, з підвищенням ролі громадянської освіти в суспільстві.

Серед об'єктивних причин соціально-економічного, соціально-політичного і соціально-педагогічного характеру, які роблять необхідною громадянську освіту молоді на сучасному етапі можна виділити такі:

- розпад СРСР, отримання незалежності і суверенітету колишніми республіками Союзу;
- перехід до ринкової економіки і подальше розшарування суспільства;
- демократизація і утвердження демократичних принципів у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства;
- відсутність чітких методологічних, зокрема, ідеологічних орієнтирів у сфері виховання й освіти;
- багатонаціональність і необхідність формування толерантності у взаєминах багатонаціональної держави;
- концептуальна невизначеність основних понять громадянської освіти, що як підсумок призводить до аморфності мети і завдань виховної роботи;

- практичні потреби школи і вчителів, що мають потребу в науково-обґрунтованих рекомендаціях, навчально-методичних розробках, програмах, навчальних посібниках з виховання майбутніх громадян як активних будівничих демократичної і правової держави.

Завданнями громадянської освіти є:

1. Формування уявлення про відкрите суспільство.
2. Розвиток критичного відношення до найближчого соціокультурного середовища і поточній соціально-політичній інформації.
3. Формування соціальної активності і практичних умінь і навичок щодо захисту своїх прав і обов'язків як громадян вільного демократичного суспільства тощо.

Зазначені завдання спрямовані, у першу чергу, на формування вільних громадян демократичного суспільства, коли людині дається право вибору своєї життєвої і громадянської позиції. Водночас, щоб бути громадянином і виховати громадянина вільної держави набагато складніше, ніж виховання громадянина при тоталітарному режимі.

Вільне життя вимагає від людини самоорганізованості, впевненості у своїх силах, уміння мислити, самому вирішувати свої проблеми, долати невизначеності, пристосовуватися до зміни, що властиві життю у вільному суспільстві, уміння спілкуватися з іншими як із партнерами, з розумінням і повагою відносно до поглядів і переконань інших людей. Тобто громадянину демократичного суспільства потрібно вибирати, аналізувати, оцінювати і критично підходити до ухваленню рішення й у той же час поважати вибір інших.

Така громадянська освіта сприяє посиленню гуманістичної сутності особистості, усвідомленню нею не тільки прав, але й обов'язків, розвиває навички самоаналізу і самооцінки, формує уміння рахуватися з думками і поглядами інших людей, стимулює усвідомлене поведження, підготовлює дитину до свідомого життя у вільному суспільстві, до взаємодії з оточуючими на основі розуміння, толерантності, рівноправності, дружби та співробітництва.

Не менш важливим завданням громадянської освіти у демократичному суспільстві є формування суспільно-значущих та індивідуальних рис характеру, які спрямовані на посилення особистісної компетентності і сприятливих нормального функціонуванню і підтримці конституційної демократії.

Суспільно-значущими якостями особистості громадянина, що сприяють усвідомленій участі у громадянському суспільстві і важливими для нормального функціонування політичної системи є: лояльність, повага закону, громадянська самосвідомість, критичне мислення, готовність і бажання вести переговори і вдаватися до компромісів, коли це необхідно. Індивідуальні якості особистості, значущі для добробуту демократичного суспільства – це самодисципліна, моральна відповідальність, чесність, повага людського життя і людської гідності [3].

Основною метою громадянської освіти на сучасному етапі є підготовка молодого покоління до життєдіяльності у демократичній і правовій державі, шляхом формування в них стійких уявлень про світ, суспільство, державу, про його інститути, виховання відповідального відношення до суспільного і

політичного життя країни на місцевому, регіональному і національному рівнях.

Громадянська освіта в школі є одним з головних завдань на сьогоднішньому етапі. Домогтися його значного підвищення неможливо без кардинальних змін у структурі, змісті й організації навчально-виховного процесу. Практика освіти в демократичних країнах показує, що громадянська освіта займає в змісті роботи різних навчальних закладів значне місце. Колишні школярі повинні знати свої права та обов'язки, знати, куди звернутися у випадку порушення їх законних прав, знати основні механізми правового регулювання суспільного та особистого життя; вони повинні мати уяву про демократичну правову систему, відмінності права в демократичних державах від права держав тоталітарних, авторитарних тощо.

Нинішній період розвитку Української держави ставить нас перед фактом, що громадянська освіта повинна бути вагомим елементом шкільної освіти уже нині, а не через декілька років.

Не менш важливе відпрацювання методів громадянської освіти, що матимуть необхідність виробити національну ідеологію, здатну в цей складний період розвитку країни об'єднати українських громадян, не відірвавши їх від народів світу. Головними принципами та ідеями даної ідеології є: своєрідний «культ» моральності; права людини; повага і дбайливе відношення до минулого, патріотизм, зміцнення родини, захист дитинства; добре, дружнє ставлення до інших народів і націй, зміцнення демократії.

У стадії практичної реалізації знаходиться сьогодні громадянська освіта, що визначить завтрашній день школи, а отже, вплине і на розвиток усього суспільства.

Вивчення курсу «Громадянська освіта» ставить метою дати правове підґрунтя перш за все учню, а також залучити родину школяра до розв'язання складних правових проблем, що сьогодні стоять перед школою. Школярам необхідні основи правової культури.

Осмислення з цих позицій ролі громадянської освіти помітно активізує творчі сили адміністрації, педагогічного колективу і батьківської громадськості для пошуку нових форм організації навчально-виховного процесу. Однак нині ми можемо говорити лише про початковий етап цих пошуків, хоча необхідність їх усвідомлюється усіма. І зараз, як ніколи, потрібно зацікавлене участь всіх освітніх установ у цих дослідженнях.

Одним з інтенсивних методів включення юних українських громадян у громадське життя є соціальне проектування, що стимулює активну громадську підготовку юнацтва і дозволяє кожному школяреві реально познайомитися з функціонуванням різних рівнів владних структур, засобів масової інформації, соціологічних служб, суспільних інститутів (регіональних, федеральних і міжнародних), а також виявити себе в сфері культурної і суспільної діяльності.

Уся навчально-виховна робота з громадянознавства може бути розділена на три етапи, що складають систему освіти громадянина демократичної правової держави.

Перший етап. На цьому етапі головними учасниками мають стати учні початкової школи (1-3 класи), з якими проводиться в доступній і цікавій формі робота щодо ознайомлення дітей з основними правами і необхідністю їх

застосування у житті. В учнів виховується негативне відношення до правопорушень, злочинів та інших вад. Адміністрація, педагог-психолог, вчителі і батьки визначають межі поведження дитини «Можна», «Не можна», «Необхідно», тобто дають змогу дитині дійти самій до поняття про право, про милосердя, про обов'язок, совість і любов до своєї Вітчизни.

Наприклад, можна провести:

- дитячу гру «Хлопці, давайте жити дружно!» В основу цієї гри покладені казкові образи за матеріалами Загальної декларації прав людини (30 статей);
- усний журнал «Бажаємо добра людям» із запрошенням кращих людей села, школи; екскурсії історичними місцями рідної області. Відвідування театрів, музеїв; свята «пернатих друзів», «Екологічна казка», свято Весни, Кольорових олівців, «Я малюю на асфальті»; виставка дитячої творчості, «Мої улюблені тварини» тощо.

Усе це сприяє моральному росту особистості дитини, її самоорганізації і самореалізації. Саме з першого класу знайомимо дитину з абеткою громадської моральності, яка ускладнюється на другому та третьому етапі.

На другому етапі відбувається залучення учня до світу дорослих, розгляд проблеми добра і зла, порядку і безладдя, поняття культури. У 5-7 класах надається уявлення про демократію, про культуру.

Наприклад, круглий стіл «Культура – це краса».

Теми: «Культура – це гуманізм, добро», «Культура – це воля, демократія», «Культура – це правда, справедливість, це верховенство закону», «Культура – це повага до минулого свого народу» (патріотизм); «Культура – це повага до інших народів і особливостей їх життя, прагнення до дружби і співробітництва з ними»; «Культура – це МИР».

Взяти участь у таких круглих столах запрошуються працівники культури і мистецтва, проводяться зустрічі з учасниками воєн (В.О.В., Афганської), із представниками закордонних країн. Корисними на цьому етапі були б зустрічі з місцевим священиком, відвідування монастирів; проведення свят: «Я люблю тебе, Україна», конкурси лицарів, «Мама, тато, я – культурна родина»; розділення обов'язків по допомозі старим, інвалідам війни.

Для учнів 8-9 класів можна провести гру: «Про демократію і демократичні вибори». Це занурює учнів на першій стадії підготовки участі більш докладно познайомитися: з документами про права людини, з конституцією України, звернутися до історії зародження демократії, конституції США [6].

У процесі підготовки й участі в даній грі діти усвідомлюють, що демократія – це народне правління, яке здійснюється народом заради народу. Розуміють, що в умовах демократії діє правило більшості голосів, які обирають офіційних осіб для прийняття політичних рішень, формування законів і проведення в життя різних програм поліпшення життя суспільства.

На цьому етапі самі учні організують самоврядування в школі. Учням можуть видаватися спеціальні посвідчення, які надають право підтримки належного порядку в школі, у селі. Учні повинні брати активну участь у визначенні тих чи інших прав та обов'язків у доступному для їхнього розуміння

вигляді.

Третій етап. На цьому етапі головна роль належить учням 10-11 класів.

Мета: Формування особистості людини як повноправного громадянина. Учні знайомляться із Загальною декларацією прав людини і Конституцією України. Проводяться лекції, організуються круглі столи, вечори запитань і відповідей на громадянсько-правові теми, зустрічі з працівниками міліції, суду, прокуратури, депутатами. Учні беруть участь у грі «Виборче право», знайомляться з органами державної влади і місцевого самоврядування, з типами демократії, а також з конкретними законами, що складають основу виборчого права і виборчого процесу. Підсумком є ділова гра «Ми вчимося вибирати», що складається з трьох етапів: Висування кандидата, Передвиборна агітація, Голосування і підведення підсумків виборів [2].

Цікавим на третьому етапі було б відзначення важливої події – вручення паспортів. Скінчилося дитинство. 16 років – це офіційне визнання дівчинки і хлопчика громадянами країни. Їм вручають паспорта. Одержання паспорта – велика подія, і важливо, щоб пам'ять зберегла цей день як день значний і радісний. Сам документ – паспорт – заповнюється заздалегідь у паспортному столі РВВС із дотриманням встановленого законом порядку. З цього приводу в школі має відбутися особливий вечір, на який запрошені не тільки самі 16-літні, але й обов'язково їхні батьки і близькі, шкільні друзі. Заздалегідь на видному місці в селі й у школі вивіщується барвисте оголошення про урочисте вручення паспорта. В актовому залі відбувається церемонія. На столі – квіти, зображення паспорта, прапор України. Винуватців торжества запрошують у зал зайняти місця в першому ряді, за ними сидять близькі родичі, гості, останні ряди зайняті учнями, яким немає ще 16 років. Ведучий відкриває церемонію. Потім начальник паспортної служби називає прізвище, ім'я, по батькові того, хто одержує паспорт і вручає паспорт, вітає. З паспортом вручається пам'ятка: «Ти юний (юна) громадянин (громадянка) України, одержуєш сьогодні паспорт як знак твоєї громадянської зрілості, твого права бути громадянином і твоїми обов'язками перед твоєю Батьківщиною – Україною! Гордо і дбайливо зберігай його нічим незаплямованим! Будь гідним громадянином рідної Української держави!» Після привітання надається слово ветеранам праці, відмінникам навчання, батькам, учителям. І, нарешті, концерт учасників шкільної самодіяльності і бал – ігри, танці, вікторина.

Проведення всіх трьох етапів дозволяє скоротити кількість правопорушень майбутніх випускників школи.

Реалізація програми громадянської освіти, безперечно, має важливе значення, оскільки сьогодні кожній людині необхідне розуміння того, що бути громадянином – це значить глибоко усвідомлювати причетність до свого народу, нести відповідальність за те, що відбувається в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васьківська Г.О. та ін. Методичний посібник для вчителів з курсу «Основи громадянської освіти». – Київ, 2000.
2. Войтенко О. Симуляційна гра «Вибори» // Доба. – 2002. – № 1. – С. 19-20.
3. Ігнатенко П.Р. та ін. Виховання громадянина. – Київ, 1997.

4. Концепція громадянської освіти в Україні: Актуальність громадянської освіти в Україні // Директор школи (Перше вересня). – 2001. – № 20. – С. 7-10.
5. Реймерс Н.Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы. – М., 1994.
6. Рябов С. Політичні вибори. Навчальний посібник. – Київ, 1998.